

הרב ישראל מאיר לאו

קביעת שעת המוות

שנינו ביומא (פג ע"א), "מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת ספק כותי ספק ישראל, מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי מפקחין ואם מת יניחוהו". ובגמ' (פה ע"א) איתא: "תנו רבנן עד היכן הוא בודק (רש"י: אם דומה למת שאינו מזוי איבריו, עד היכן הוא מפקח לדעת האמת) עד חוטמו (רש"י: ואם אין חיות בחוטמו שאינו מוציא רוח, ודאי מת ויניחוהו) ויש אומרים, עד לבו. אמר רב פפא מחלוקת ממטה למעלה (רש"י: מחלוקת דהנך תנאי, דמר אמר עד ליבו ומר אמר עד חוטמו, מלמטה למעלה, שמוצאו דרך מרגלותיו תחילה, ובודק והולך כלפי ראשו, דמר אמר בליבו יש להבחין אם יש בו חיות שנשמתו דופקת שם, ומר אמר עד חוטמו דזימנין דאין חיות ניכר בליבו וניכר בחוטמו) אבל מלמעלה למטה, כיון דבדיק ליה עד חוטמו, שוב אינו צריך, דכתיב 'כל אשר נשמת חיים באפיו'" (בראשית ז כב).

וברמב"ם (פ"ב מהל' שבת הי"ט) פסק: "מי שנפלה עליו מפולת וכו' ובודק עד חוטמו ולא מצאו בו נשמה מניחים אותו שם, שכבר מת", עכ"ל. וכך נפסק בשולחן ערוך (או"ח סי' שכט סעיף ד): "אפילו מצאוהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה מפקחים ובודקים עד חוטמו, אם לא הרגישו בחוטמו חיות ודאי מת, לא שנא פגעו בראשו תחילה, לא שנא פגעו ברגליו תחילה".

ומבואר א"כ בגמרא ומפירוש רש"י שקביעת המוות היא עפ"י הנשימה, וכל שבודקים ורואים שאין בו נשימה זהו סימן ברור לקביעת המוות, אף ללא בדיקת דופק הלב. וכן הוא בפירוש המשניות להרמב"ם שכתב, וכשמגיע לחוטמו ולא נמצא בו נשימה או אסור לו לחפור יותר, לפי שבדאי הוא מת, עכ"ל.

ובתוספות (ד"ה "ולפקח הגל אינו כן") איתא: "אומר ר"י דהיינו טעמא דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, משום דכתיב (ויקרא יח, ה) 'וחי בהם' – ולא שימות בהם, שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל", עכ"ל. ומבואר איפוא שכל שיש באפשרותו להשיב לו את הנשימה מחוייבים לעשות את כל הפעולות הנדרשות ובכללן גם הנשמה מלאכותית, כדי להשיב לו את נשימתו.

ויש להוסיף עוד שהרי הלב הוא מקור חיותו של האדם, וכפי ששנו לנו רבותינו שאין לעמוד בעולם הזה אפילו רגע אחד בלא לב (זוהר פרשת פנחס רכא). והרמב"ם במורה נבוכים (ח"א פל"ט) כתב: "לב הוא שם האבר אשר בו התחלת החיים של כל בעל לב", עכ"ל. והוסיף עוד (פק"ב) וכתב: "אם ינוח הלב כהרף עין ימות, וייבטלו כל תנועותיו וכל כוחותיו", עכ"ל.

ובשו"ת חכם צבי (סימן עז) תמה מדוע א"כ בודקים עד חוטמו, וכתב שמכיוון שהנשמה משכנה בלב, אלא פעמים שאין מרגישים בפעמותיו מתוצה לו על החזה, בגלל חולשת הגוף והלב, ודרך חוטמו ניתן לחוש בו, אבל פשוט הוא שהחוטם אינו האיבר הנותן חיות באדם, וגם אינו מהאיברים שהנשמה תלויה בו כלל, אלא דהמוח והלב הם הנותנים חיות, וחוטמו הוא האיבר שדרכו נעשה מעשה הנשימה שע"י המוח והלב, ואית לנו סימן חיות רק ע"י החוטם אף שלא הוא הנותן ענין הנשימה, משום שאין אנו מכירים היטב בלב ובטבור וכ"ש אין אנו מכירים במוח. וכונת הקרא דנשמת רוח חיים באפיו היא לא על עצם רוח החיים שזה ודאי ליכא בחוטם, אלא הרוח חיים שאנו רואים איכא באפיו אף שלא נראה באברים הגדולים אברי התנועה, וגם אחר שלא ניכר גם בדפיקות הלב ולא ניכר בטבור, שלכן נמצא שלענין פיקוח הגל בשבת תלוי רק בחוטם. ועיי"ש בדבריו שתמך יסודותיו על גדולי עולם. וסיים שם וכתב: "ומדברי כולם שנשימה היא לצורך הלב, ואם אין לב אין נשימה, כמו שאם אין אש, אין נופח, אלא שפעולתו החזקה נרגשת לנו בחוטם", עיי"ש בדבריו. (ועיקר יסודו גבי לב הובא בשו"ת יחל ישראל, חלק ב סי' פד, ועיי"ש במה שנתבאר בענין זה, וראה גם בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' קמו שהאריך בדברי החכם צבי, עיי"ש).

ויש להוסיף עוד שבראשונים הובאה גירסת הירושלמי שבמקום 'עד ליברו' גרס 'עד טבורו', וביאר שם בפני משה שלגירסה זו סוברים שני התנאים שהסימן הקובע הוא הנשימה, אלא שנחלקו היכן אפשר לברר את מצב הנשימה באופן הברור ביותר. וכן כתבו הראשונים בהר"ת, הרי"ף, הרי"ן, והרא"ש, בסוגיין, וכן הוא בטור ובבית יוסף (או"ח סי' שכט).

והנה איתא בנדה (סט ע"ב): "הזב והזבה הנדה והיולדת והמצורע שמתו מטמאים במשא עד שימוק הבשר", ומפרשת הגמ' שמטמאים במשא לענין אבן מסמא, וכל שלא נימוק בשרו, גזרו חכמים שיטמא באבן מסמא שמא חי הוא ונתעלף ולא מת, ורק ע"י עיכול בשרו ברי לנו שמת, ולא יטמא באבן מסמא, ומבואר א"כ שקביעת המוות היא עפ"י נימוק הבשר.

ובמסכת שמחות (פ"ח ה"א) שנינו: "מבקרים על המתים עד שלושה ימים, פעם אחד חי אחד, אחר שכבר נקבר, כ"ה שנים והוליד בנים". ופירוש

נחלת יעקב כתב: "יוצאים ומבקרים, כלומר רואים אחריו דילמא חי הוא עדיין". ומשמע מכאן שהמוות נקבע ע"י שהיית ג' ימים.

ובתשובת החת"ם סופר (יו"ד סי' שלח) הביא את הגמ' בנדה וכתב לפרש שהמשנה לא באה לקבוע שאין נקרא מת אלא עד שימוק בשרו, שאלמלא כך היינו צריכים לומר גם לגבי מת נכרי שכל עוד לא נימוק בשרו שיטמא באבן מסמא, שהרי גזרו חכמים על הנכרי בחייו שיטמא כזב, ואם כן, כל שלא נימוק בשרו, באם יש לו דין חי, היה צריך להיות דינו שיטמא באבן מסמא כישראל. אלא צריך לומר שהאנשים הבקיאים להבדיל בין חי למת, כגון אנשי החברה קדישא, די להם לקבוע את המוות ע"י בדיקת נשימתו ודופקו, אך להמון העם, שאינם בקיאים להבדיל, להם אי אפשר למסור בדיקת נשימה ודופק. להם מתברר ומתוודא המוות רק ע"י שינוי מהותי כמו נימוק הבשר, לפיכך, ישראל שבחייו – אם הוא זב – שהוא מטמא באבן מסמא, מן התורה גזרו חכמים שתימשך טומאה זו אצלו עד שיהא ניכר לכל שהוא מת, שמא אפשר שיטעו אנשים שאינם בקיאים, גם בחייו ממש. אבל מת נכרי הואיל וגם בחייו אינו מטמא באבן מסמא אלא מדרבנן, לא גזרו להמשיך טומאתו לאחר שמת, משום שבדרבנן לא גזרו. (וראה בספר ביכורי עיתים עמ' 229-233 שהביא שגם היעב"ץ והג"ר מרדכי יפה מפרשים כהחת"ם סופר, וכן יש להוכיח גם מכך שהגמרא פירשה על טומאה זו של זב מת שאינה אלא מדברי סופרים, ואילו היה הסימן של נימוק הבשר סימן מובהק, הרי היתה טומאה זו נובעת מכח ספק של תורה).

וגבי המשנה במסכת שמחות שמבקרים את המתים ג' ימים תמה החת"ם סופר וכי מה זה יושיענו אם נבוא לפקוד שעה קלה במשך הג' ימים את קברו, כלום מציאות היא לעוררו לחיים, הלא גם אם יגלה סימני חיים לשעה קלה מיד ימות ממחנק העפר המכסהו, ואלמלי חששו חכמים לאפשרות חיים של הנקבר, היו צריכים לתקן שכל שלושת הימים הראשונים יעמידו שומרים אצל קברו ולחוש להצלתו מיד עם הראותו סימני חיים, ומי יקבור את מתו בקבר וימלאנו עפר. לפיכך, מסיק החת"ם סופר לא חששו חכמים לנס ופלא שהמת יקום מעפרו לתחיה בתוך הג' ימים של קבורתו, ולשם מה שלושת הימים, לומר לנו שאין בזה משום דרכי האמורי, למרות שכך נהגו האמוראים. והיינו משום שישראל הפוקד את קבר קרובו במשך ג' הימים הראשונים כונתו היא רק לבדוק אם קרה הנס וקרובו קם וחי, וכדי להניח שאכן נס כזה יתכן ויקרה, וכונתו רצויה, הוסיפה המשנה שאכן פעם אחת קם אדם מקברו וחי, והואיל וכבר קרה בדבר הזה, הרי שאין בכך משום דרכי האמורי לזה שבא לבדוק שמא יקרה הנס. (ועיי"ש בדבריו שביאר את החילוק בין אופן הקבורה הקדומה לאופן הקבורה אחר כך, שהיום אין לילך על קברי המתים משום דרכי האמורי, ועל כן משנה זו אינה

להלכה ולכן השמיט הרמב"ם דין זה. וראה להחיד"א בספרו חיים שאל ח"ב סי' כה, וביוסף אומץ סי' פט, ובתפארת ישראל נדה פ"י מ אות יז, ובמהר"ץ חיות בתשובותיו סי' נב).

ומסיים החת"ם סופר וכותב, אבל כל שאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו שום דפיקה ואם אח"כ בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת, ובשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' קכד) הוסיף וכתב: "אבל אין רואים איזו סימן של חיות בשאר איברים ואיתרא רובא לפנינו, יש לומר דלא סמכין אבדיקת חוטם". (עייני גם למהרש"ם בח"ו סי' צא, וראה גם בדברי חיים ח"ב סי' סד, ובאמרי יושר ח"ב סי' ב).

והנה בשו"ת אגרות משה שם נשאל, שלפעמים אירע שלא נראו סימני חיים באדם, לא בפעילות הלב ולא בנשימת החוטם, אולם על ידי המכשיר הרפואי א.ק.ג. מגלים עדיין סימני חיות כל שהן, האם נכיר באדם זה כחי או לאו. והשיב דודאי חי הוא. ולאחר שכתב שמדין תורה אין צורך להחמיר ולברוק במכשירים החדשים כדוגמת מיקרוסקופ לענין שרצים וכדו', כתב שלענין הרפואה אינו כן אלא כיוון שרואים הרופאים במכשיר הא.ק.ג. תגובות בלב, אף שאין סימנים אחרים, לא נחשב האדם כמת. וכך הוא כותב שם: "דהחת"ם סופר בתשובה (הובא בפתחי תשובה יו"ד סי' שנו סק"א) כתב דהא דאיתא במסכת שמחות (פ"ח ה"א) פוקדים על המתים עד ג' ימים ומעשה שפקדו אחד וחי כ"ה שנים, הוא שאיכא מציאות רחוק מאד דלכן אין בזה משום דרכי האמורי, אבל הוא רחוק אפילו ממייעוטא דמייעוטא ולכן אין לחוש לזה ומותר לקוברו תיכף שפסקה נשימתו, דאף שהוא ענין פיקוח נפש אין לנו לחוש לדבר רחוק זה וא"כ במי שרואים ע"י העלעקטריק ראדיאגרם שיש לו איזה חיות, הרי על אופן זה ליכא שוב אפילו רוב לומר שהוא מת, ואולי גם מיעוט ליכא והוא חי ממש אף שאינו נושם, כאיש ההוא שנקבר בהכרך מחמת שפסקה נשימתו וחי אח"כ כ"ה שנים, מאחר דאיכא אע"פ איזה מציאות, וזהו ג"כ היחידי דאיכא במציאות זה. ולכן יהיה אסור לקבוע מוות לאיש כזה ואדרבה יהיו מחוייבים להשתדל ברפואות אם אפשר ומסתבר שגם בשבת".

נמצאנו למדים שקביעת המוות המקובלת מדור לדור היא אם נבדקו שני דברים: א. הפסקת פעילות הלב לחלוטין. ב. הפסקת הנשימה הנבחנת ונבדקת בחוטמו.

ומוסיף הגר"מ פיינשטיין שם אף אם החולה צמוד למכשיר נשימה, ואי אפשר לוודא את מותו על ידי הפסקת נשימתו בגלל המכשיר, במקרה זה אסור לנתק את המכשיר בידיים כדי לבחון ולבודקו, שמא נקרב מיתתו בזה,

ורק אם החמצן אול מן המכשיר לא נחדש את המלאי בפסק זמן של רבע שעה עד שנוכל לדעת בוודאות אם נושם הוא החולה, אם לאו.

ושוב מוסיף ואומר אם החולה מסומם, כלומר החולה נמצא בהשפעת סמים, וככל הידוע שבהשפעת הסמים נגרמת לו הפסקת נשימה הנראית בעין, לחולה כזה יש לנהוג בזהירות בקביעת מיתתו. שמא הסמים הפסיקו את הנשימה ובחלוף השפעת הסם אם יתברר שהוא פסק מלנשום נדון אותו כמת. וכן יש לנהוג בזהירות ולא בחיפזון, במקרה של פגיעה בתאונת דרכים וכיו"ב, שלפעמים נוצר הפסקת נשימה, ובעזרת מכשירי הנשמה ובהנשמה מלאכותית מפה אל פה ניתן להצילו.

ובתשובה אחרת (י"ד ח"ג סי' קלב) הוסיף הגר"מ פיינשטיין לחזק את סברתו וכתב, שמה שיש מרבני דורנו שרוצים לחלק ולומר שיש הבדל בין הסוגיא ביומא שמדברת במפולת לבין מת רגיל, שאז צריך לברר בלב דוקא, זה אינו, דכבר כתב החת"ם סופר שלא ייתכן לומר שהפסוק "כל אשר נשמת חיים באפיו" מדבר במקרה של מפולת, ואין לחלק כך. עיי"ש באריכות דבריו.

ברם הגרא"י וולדינברג (בשו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' פט) כתב שמשעה שמתגלה הפסקת הנשימה אין כל נפקא מינה מהו הגורם ומהי הסיבה להפסקה, זהו מוות. ועיי"ש שתלה יסודו בדברי החת"ם סופר (י"ד סי' שלח). וראה באגרות משה שדחה קביעה זו וכתב שלא השמיעו לנו חז"ל מבחן של בדיקת המוח כקביעת המוות, שכן כל עוד חשים בתגובות כל שהן בפעילות הלב לא פסה התקווה כי יתעורר לתחיה למרות דום המוח. וראה גם מה שהאריך לבאר, דלא כן, הרופא החרדי ד"ר יעקב לוי בנועם (ח"ח עמ' לא, ח"ב עמ' רפט, חט"ז עמ' נג, ועיין גם בציץ אליעזר ח"ט סי' מו, ח"י סי' כה פ"ד ו, ח"ד סי' פ-פא).

והנה יש להביא בזה את דעת הגר"א, ויש בדבריו חידוש הנוגע לדינא בעניינינו. דשנינו במסכת אהלות (פ"א מ"ו): אדם אינו מטמא עד שתצא נפשו. ואפילו מגוייד ואפילו גוסס, זוקק ליבום ופותר מן היבום מאכיל בתרומה ופוסל בתרומה. וכן בהמה וחיה אינם מטמאים עד שתצא נפשם, הותזו ראשיהם אע"פ שמפרכסים טמאים, כגון זנב הלטאה שהיא מפרכסת.

וכתב שם הרמב"ם בפירושו: "אמר הפסוק 'נפש האדם אשר ימות' (במדבר יט, יג) הרי ביאר בלשון זה שאינו מטמא עד שימות, ואע"פ שהוא במצב שאין לו שום תקוה לחיות. ואם המת אשר טומאתו חמורה אינו מטמא עד שימות כל שכן הנבילה והשרץ. ומגוייד, היינו שנחתכו וורידיו. וגוסס, הוא הנאבק בתהליך המוות וכו'. ופירוש הותזו ראשיהן, הובדלו ראשיהם. ומפרכסים היינו מתבוססים, והתנועה שמתנועעים האיברים אחר

המוות קוראים אותה פירכוס", (וזנב לטאה היינו שהיא מפרכסת אע"פ שנחתכה לגמרי ואין בה חיות – רש"י בחולין כא, ע"א).

והנה מצינו בגמרא בחולין (כ, ע"ב) "אמר זעירי נשברה מפרקת ורוב בשר עימה – נבילה", ופירש רש"י שנשברה המפרקת ויחד עימה נקרע גם רוב הבשר שמאחורי הצוואר, אע"פ שהבהמה עדיין מפרכסת ועוד לא מתה, נחשבת כנבילה ומטמאה, ואף אם ישחטנה כעת כראוי עדיין נבילה היא. ועוד איתא שם (כא, ע"א): "אמר שמואל עשאה גיסטרא (חתך המפרקת לשניים) – נבילה, והיינו כזעירי". ועוד הביאה שם הגמ' את המשנה באהלות: "הותזו ראשיהם אע"פ שמפרכסים טמאים", ונחלקו שם האם הכונה היא שהותזו ראשיהם לגמרי וכך סבר ריש לקיש, או שהכונה היא כדעת ר' אליעזר ב"ר שמעון שרק התחיל לשחוט, וכמו בעולת העוף שצריך רק להבדיל את ראשו ולא לשחטו לגמרי, ועיין שם בהמשך הגמ' בביאור דעת ר' אלעזר. ועל המשנה שהותזו ראשיהם כתב רש"י, דהיינו ראשים של שמונה שרצים והמדובר הוא לא גבי אדם, ודין זה שייך להלכות טהרות.

והנה איתא שם עוד בגמ': "אמר רב יהודה אמר שמואל נשברה מפרקת ורוב בשר עמה מטמא באהל, והיינו אם נשברה מפרקת של אדם ורוב הבשר עליה אע"פ שהוא מפרכס יש לו דין של מת ומטמא באוהל". והנה ברשב"א שם תמה, מדוע לא הקשתה הגמ' על זעירי ושמואל מהמשנה של הותזו ראשיהם שהרי הם מחשיבים בהמה כנבילה ומטמאה אפי' אם רק נשברה המפרקת ורוב הבשר עימה, ואילו במשנה כתוב שהבהמה נבילה רק אם הותז ראשה. וכתב הרשב"א, ואפשר שעל כן פירשה רש"י בשרצים ולומר שחיותם גדול מחיות אדם ובהמה, עכ"ל. דהיינו, שאדם ובהמה נחשבים מתים אפי' אם רק נשברה המפרקת, ואילו שרצים חיים גם אז, ולא ייחשבו מתים אלא אם הותז ראשם. אלא שדחה זאת הרשב"א וכתב, ובתוספות אמרו שבמסכת אהלות פ"ק נשנית גבי הבהמה חיה ועוף, דתנן התם וכן בהמה וחיה אינם מטמאים עד שתצא נפשם הותזו ראשיהם טמאים אע"פ שמפרכסים. אלא י"ל דזעירי ושמואל מפרשי שהותזו ראשיהם היינו שנשברה מפרקת ורוב בשר, ואע"פ שלא הותזו, עכ"ל.

וראה גם בחידושי הרמב"ן שם שתמה על פירוש רש"י מדוע העמיד את המשנה דוקא בשמונה שרצים וכתב לפרש כדברי הרשב"א, ותמה על זה שהרי המשנה מדברת גם באדם ובבהמה ובחיה ובעוף. ועוד תמה על רש"י מהמשנה בחולין (ק"ז ע"ב) שמשמע שם שאף בבהמה צריך דוקא התזת הראש לענין טומאת נבלות. והביא ליישב בשם יש אומרים, דכי אמרינן נבילה ומטמאה במשא (או אדם באהל) היינו כשנשברה ע"י מכה או בנפילה וכמו שהיה מעשה, מפני שריסוק מקרב מיתתו, אבל בהתזת סכין וחרב אינה מטמאה עד שתצא נפשה או עד שיתז ראש לגמרי. וסיים הרמב"ן, וזו דרך פשרה

משובשת. וא"כ לחילוק זה בהמה אינה נחשבת מתה ע"י התזת הראש עד שיותז ראשה לגמרי, אבל אם היא נפלה וכתוצאה מהנפילה שברה את ראשה היא נחשבת מתה מיד כשנשבר ראשה. אלא שהרמב"ן דחה פירוש זה. ובמאירי הובא חילוק זה בשם גדולי המפרשים, וכידוע שזהו כינוי להראב"ד, (וע"ע בתוס' בחולין שם ד"ה 'הותזו ראשיהן' וד"ה 'הותזו ממש'). ועוד כתב שם הרמב"ן בשם יש מתרצים חילוק שתולה זאת בסברת הגמ' גבי ר' אלעזר ב"ר שמעון, ותירוץ זה איתא בספר המאור שם, וראה שם בהרחבה.

והרמב"ן עצמו כתב, ומי שמזיקנו לכל זה וכי ר' מני שחילק שמדובר בהבדלת עולת העוף תנא הוא, והלא שמואל וזעירי יחלקו על תירוץ זה ויאמרו שעד שיתזז את ראשה היינו שבירת מפרקת ורוב בשר ואפי' אם לא נחתכו הסימנים (קנה וושט) כלל דהא נמי התזה מיקרי שהרי הראש תלוי בסימנים, עכ"ל.

וברמב"ם פסק (פ"א מהל' טומאת מת ה"ו): "המת אינו מטמא עד שתצא נפשו אפי' מגוייד או גוסס אפי' נשחטו בו שני הסימנים אינו מטמא עד שתצא נפשו שנאמר 'בנפש האדם אשר ימות'. נשברה מפרקתו ורוב בשרה עמה או שמקרע כמו דג מגבו או שהותז ראשו או שנחלק לשני חלקים בבטנו הרי זה מטמא אע"פ שעדיין הוא מרפרף באחד מאיבריו", עכ"ל.

והנה בכסף משנה שם תמה עליו עפ"י סוגית הגמ' בחולין, דכיוון שבנשחטו בו שני הסימנים כתב הרמב"ם שאינו מטמא, והלא בסוגיא בחולין מתבאר שהותזו ראשיהם זו היא שחיטת הסימנים. ותירץ, שרבינו מפרש דהותזו ממש היינו שנחתך כל הצוואר כמו שנשברה מפרקת ורוב בשר עמה, הא לאו הכי אע"פ שנחתכו הסימנים אינו מטמא וכו', ועיין שם שמפרש בהמשך את הסוגיא בחולין.

אלא שלכאורה אין דברים מובנים, שהרי הרמב"ם הזכיר שם להדיא גם את המקרה של נשברה המפרקת ורוב בשר עמה, וגם את המקרה של הותז ראשה, וש"מ שהותז ראשה אינו מטמא משום שנשברה המפרקת, אלא אלו שני עניינים כמו שנתבאר בדברי הראשונים, וממילא אין לומר בכונתו דסבר כשיטת הרמב"ן דהתזת הראש היינו שבירת המפרקת ורוב בשרה עמה, ואכתי צ"ע. (ועיין גם בפירוש הרא"ש באהלות שם, ובהגהה שנוספה בדבריו. וע"ע בספר סדרי טהרות בכלים דף יח, ב, מדפי הספר ובאהלות טז ע"א, מה שכתב בשיטת הרמב"ם, ואכתי צריך תלמוד).

ומכל האמור יש ללמוד שאף שבפשטות מת הוא כאשר תהא יציאת נפש, ואעפ"כ שייכים גם כמה אופנים שאע"פ שעוד לא היתה יציאת נפש, ומ"מ האדם נחשב כמת גמור. ובפשטות נראה דכל שקבעו עליו חז"ל שמטמא טומאת מת אין לו שם של חי כלל, ואין שום איסור לגמור את

מיתתו, הואיל ופרכוס זה שיש באיבריו אינו בכלל חיים¹. נמצא איפוא

1. איתא בתמורה (יא ע"ב): ת"ר יכול האומר רגלה של זו עולה, תהא כולה עולה תלמוד לומר 'כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קודש' (ויקרא כו, ט) – ממנו לה' ולא כולו לה', דברי רבי מאיר ורבי יהודה וכו'. אמר רב חיסדא ומודה רבי יהודה בדבר שעושה אותה טריפה (שאם הקדיש איבר שכשהוא חסר בבהמה יש לה דין של טריפה, מודה רבי יהודה שכולה נעשית קדושה בקדושת עולה). רבא אמר בדבר שעושה אותה נבילה, ורב ששת אמר בדבר שהיא מתה בו. ושאלה הגמ', מאי איכא בין רב חיסדא לרבא. ותירצה, איכא בינייהו טריפה חיה (דהיינו שהם חולקים במחלוקת האם טריפה נחשבת חיה למרות שאין לה את האיבר שבחסרונו נחשבת טריפה או לא). רב חסדא סבר לה כמ"ד טריפה אינה חיה (ולכן אם חסר האיבר אין לה שם של חיה וממילא אינו יכול להקדיש רק את האיבר הזה אלא כל הבהמה נתקדשה), ורבא סבר לה כמ"ד טריפה חיה (רש"י: ואינו דבר שהנשמה תלויה בו). ושאלה הגמ' עוד, מאי איכא בין רבא לרב ששת. ותירצה שנחלקו בסברת רבי אלעזר, דאמר רבי אלעזר ניטלה ירך וחלל שלה נבילה (רש"י: אע"פ שהיא עדיין חיה מטמאה כנבילה, דכמתה היא ולא חיה), רבא סובר כרבי אלעזר (רש"י: הילכך אקדיש ירך וחלל שלה הוי דבר שהנשמה תלויה בו) ואילו רב ששת לא סובר כרבי אלעזר.

והנה, העולה מפירוש רש"י שם (וכפי הגהת השיטה מקובצת) הוא, שישנן שלוש דרגות להיחשב מתה. אם נחתכה רגל הבהמה מן הארכובה ולמעלה יש לה דין של טריפה. ואם ניטלה ירך הבהמה או חללה (דהיינו, שניטל רוב הבשר שלה עד שגופה נראה כחלל, רש"י בחולין כא ע"א) יש לה דין של נבלה (אך במציאות הבהמה יכולה עדיין לחיות אלא שיתכן שיש לה דין של מתה). ושייך גם אופן של מתה כגון שניטל הלב או הושט. ובפירוש רבינו גרשום מאור הגולה שם מפורשים הדברים עוד שכתב על דברי רב ששת, בדבר שהיא מתה, היינו שהיא מתה מיד ולא שתהא מפרכסת, עכ"ל.

ובסוגיא זו פסק הרמב"ם (פט"ו מהל' מעשה הקרבנות ה"ב): "האומר לבה או ראשה של זו עולה, הואיל ודבר שהנשמה תלויה בו הוא, כולה עולה", עכ"ל. והיינו שפסק שרק אם מקדיש איבר שגם במציאות אינה יכולה לחיות בלעדיו איז כולה קדושה, וכבר ששת. ותמה עליו בלחם משנה שם מדוע פסק דוקא כרב ששת שבדבר שעושה אותה מתה, והרי הוא עצמו פסק שבנטילה הירך והחלל שלה יש לה דין של נבילה ומטמאה למרות שהיא עדיין חיה, ולפי המבואר בגמ' לפי מי שסובר כרבי אלעזר שניטל הירך והחלל שלה נבילה, אפי' אם יקדיש רק את הירך כבר תקדש כולה, ומדוע הזכיר הרמב"ם דוקא לב או ראש. ועוד הדגיש שם הלחם משנה גבי טריפה שפסק הרמב"ם בפ"ד מהל' מאכלות אסורות שאין הטריפה חיה, וא"כ סגי גם בנחתכה רגל הבהמה שאז יש לה דין של טריפה וממילא אם הקדיש את רגלה נמי התקדש, ונשאר בצ"ע.

והנה כיוצא בזה איתא ברמב"ם (בפ"י מהל' איסורי ביאה הי"א) גבי טומאת לידה. דאיתא בנדה (כג ע"ב): ת"ר המפלת גוף אטום אין אמו טמאה לידה (דהיינו, אשה היולדת טמאה טומאת לידה, ואם ילדה וולד אטום, דהיינו, מחוסר איבר אינה טמאה מפני שאין לו שם של וולד חי). ושאלה הגמ', ואיזהו גוף אטום, רבי אומר כדי שינטל מן החי וימות, רבי זכאי אומר עד הארכובה (אם חסר לו מן הארכובה ולמעלה), רבי ינאי אומר עד לנקביו (דהיינו, שניטל הירך וחלל שלו), רבי יוחנן אומר משום רבי יוסי בן יהושע עד מקום טבורו. ופירשה הגמ' שרבי זכאי ורבי ינאי נחלקו האם לטריפה יש שם של חיה או לא, ואילו רבי ינאי ורבי יוחנן נחלקו בדברי אלעזר דאמר רבי אלעזר ניטל ירך וחלל שלה נבלה, והיינו כדפירשנו בסוגיא דתמורה לעיל.

וברמב"ם שם כתב, גברא ושט שלו אטום או שהיה חסר מטיבורו ולמטה הרי הוא אטום או שהיתה גולגלתו אטומה וכו', כל נפל אלו אינו וולד ואין אמו טמאה לידה, עכ"ל. ותמה בזה הכסף משנה מדוע פסק הרמב"ם שרק במקרה זה אין אמו טמאה לידה, והרי רמב"ם עצמו סובר שלטריפה אין שם של חיה וכן פסק בניטל הירך וחלל שלה שהרי זו נבילה, וא"כ היה לו לפסוק שגם אם ניטל הירך שאז הוי נבילה וגם אם ניטל מהארכובה ולמעלה שנעשית טריפה, שכיוון שנבילה וטריפה אינה נחשבת חיה ממילא גם כאן אין אמו טמאה לידה, ומדוע פסק הרמב"ם שרק בחסר מטיבורו ולמטה דאז הוי מתה גם במציאות אז אין אמו טמאה לידה, וכקושית הלחם משנה לעיל.

ובכסף משנה תמה עוד מדוע השמיט הרמב"ם את המימרא של רבא (שם בגדא) שאם נולד עם ושת נקוב אמו טמאה לידה, והלא ושת נקוב היינו ולד מת. וכתב לישב שרבא מטמא משום שהוא סובר שטריפה חיה ולכן ושת נקוב יש לו עדיין שם של חי, וכיוון שלהרמב"ם אין טריפה חיה ולכן לא פסק כן להלכה, עיי"ש. ובאמת שדברי הכסף משנה צ"ע, דמלבד מה שברור שהואיל וכתב הרמב"ם שדוקא וושותו סתום אז אינה טמאה לידה, ומשמע שאם רק ניקב אכן טמאה וא"כ הרמב"ם כן פסק את המימרא של רבא, יש לתמוה עוד דמה שכתב הרמב"ם בהלכה זו לא הלך לשיטתו זו ולא טיהר מטומאת לידה אלא את המת ממש, ואפילו לידה ולד נבילה טמאה לידה, וצע"ג.

וליישב את דעת הרמב"ם כתב הב"ח (ביו"ד סי' קצד ד"ה "וכן המפלת חתיכה"), ולי נראה דאין זו קושיה דאע"ג דקיי"ל בבהמה שטריפה אינה חיה וניטל ירך וחלל שלה נבילה, אדם דאית ליה מזל טריפה חיה וניטל ירך וחלל שלה אינה נבילה וכן פירש ר"ת, עכ"ד הב"ח. אלא שתיירן זה לא יעלה ארוכה לדעת הרמב"ם לפי מה שמצינו שהרמב"ם פסק כן גם לענין הקדש שהקדושה חלה על כל הבהמה, וש"מ שלדעתו טעם אחר בדבר ולא משום שיש חילוק בין אדם לבהמה, ודברי זיקני הב"ח צריכים לי עיון.

וגם בחידושי החת"ם סופר בנדה שם כתב כעין זה, דאפילו אם נאמר שביסוד הדין של טריפה שיש לה שם של חי אין חילוק בין אדם לבהמה, מ"מ לענין ניטל הירך וחלל שלה י"ל שבאדם לא רק שאינה נבילה אלא גם טריפה לא הוי. וראה שם שהביא סיוע לחידוש זה מהמרהש"ל בים של שלמה, אלא שכאמור הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות סותר לסברא זו דשם לא שייך לחלק כן, וכתבאר.

ובחסדי דוד על התוספתא (בנדה פ"ד ה"ו) כתב בביאור שיטת הרמב"ם שלגבי טומאת לידה הרמב"ם לא סובר את הסברא של הגמ' שמקשרת בין הסוגיא שלטריפה אין שם של חי וממילא אם ילדה ולד טריפה אינה טמאה לידה, אלא הרמב"ם סובר שאע"ג שהדין הוא שאין טריפה חיה, מ"מ לולד יש שם של ולד חי לענין לידה, מפני שהוא חי במציאות שנים עשר חודש, וזה מספיק לטמא טומאת לידה, ועיין שם שהביא מקור לדבריו. וגבי הקושיא מניטל הירך וחלל שלה כתב החסדי דוד שם שיש חילוק בין אדם לבהמה, ואדם שניטל ירכו אינו נחשב נבילה מחיים. והביא ראיה מהגמ' בחולין (כא ע"א) שאדם אינו נחשב נבילה אלא בנשברה מפרקתו ורוב בשר עמה, וכן ברמב"ם לא הזכיר שבניטל הירך שמתמא במת, יעוין שם היטב בדבריו.

והנה אף אם נקטינן כדבריו לענין ניטל הירך שיש חילוק בין אדם לבהמה, עדיין יקשה שהיה לו להרמב"ם להשמיענו שאשה טמאה טומאת לידה גם באופנים אלו של נשברה המפרקת וכדו', שאז גם באדם הרי זה חשוב כמת, וממילא אם ילדה ולד עם מפרקת שבורה אינה טמאה, ומכך שהרמב"ם הצריך שיהא זה ולד מת ממש ולא הביא מקרה של ולד נבילה משמע שבוה אינה טמאה, וצריך ביאור מדוע לא, והרי בגמ' מבואר שבאופן כזה נחשב האדם לנבילה. ועוד שהרי מוכח מהל' מעשה הקרבנות שאין החילוק תלוי באדם ובהמה, אלא הרמב"ם מצריך מתה ממש, וקשה כדלעיל. (וע"ע בשו"ת עין יצחק אבהע"ז ח"א סי' כג אות ט, וגם דבריו צריכים תלמוד כדברי המפרשים שהבאנו. ועיין בהעמק שאלה שאילתא קג אות ט, ובספר הר המוריה הל' מעשה הקרבנות שם, וע"ע בערוך לנר בנדה שם).

ומצאתי בספר מי נפתוח (על הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות, פרפר כה אות ח-יא) שהאריך בשיטת הרמב"ם בזה, והביא מתשובת חכם צבי (סי' עז) דלהרמב"ם אע"ג שטריפה אינה חיה מ"מ אמו טמאה לידה, ויסוד זה כבר כתבו הרמב"ן והרשב"א שם, וכן נתבאר לעיל בשם החסדי דוד. ולענין ניטל הירך וחלל שלה פירש בחכם צבי שאין הכונה בגמ' באדם שניטל הירך נחשב נבילה, אלא נחלקו האם שייך דין זה גם באדם עיי"ש. ועוד פירוש נוסף כתב שם ובעל מי נפתוח האריך בביאור הענין.

ועוד הביא המי נפתוח את הכרתי ופלתי (סי' נ ס"ק ב) שאף הוא ירד לישב את הרמב"ם ומפרש שהרמב"ם כאן לשיטתו בכל מקום שאם ניטל איבר שבחסרונו הבהמה נחשבת טריפה, אם נבראת הבהמה חסרה את אותו איבר כשר. וממילא מה שמצינו שאמרה הגמ' שנחלקו בדברי אלעזר האם ניטל הוי נבילה או לא, הכונה היא שנחלקו לענין נברא מתחילת ברייתו חסר, האם ייחשב נבילה מברייתו, או כיון שנולד חסר אין זה דומה לרבי אלעזר ולא ייחשב נבילה, ופסק הרמב"ם שניטל לחוד וחסר לחוד, עיי"ש. וכן ציין המי נפתוח לסדרי

טהרה שכתב בזה (והוא בספרו חידוד הלכות נדה כד, א), וכתב עליהם המי נפתוח שמלבד עצם הדוחק שבפירושיהם, הרי שלא יצאו ידי חובתם בישוב פסק הרמב"ם לענין מקדיש איבר שהנשמה תלויה בו, והרי שם נמי פסק הרמב"ם לענין מקדיש איבר שהנשמה תלויה בו, והרי שם נמי פסק הרמב"ם דדוקא בדבר שעושה אותה מתה, ואכן הן הדברים שתמהנו על כל המפרשים דלעיל.

ומצאתי עוד במרכבת המשנה (בפ"י מהל' איסורי ביאה הי"א) שהאריך בשיטת הרמב"ם, וגם הוא דוחה את פירוש החכם צבי שאין בדבריו כדי ליישב את דברי הרמב"ם בהל' מעשה הקורבנות. והוא עצמו כתב לבאר בסוגית הגמ' בתמורה כך, שכשהגמ' אמרה שבין רבא לרב חיסדא איכא האם טריפה חיה, והכונה היא שלפי רב חיסדא טריפה אינה חיה כלל ואפילו פחות משנים עשרה חודש (וכדעת רבי בחולין נו ע"ב, שסימן טריפה שלושים יום, והיינו גבי נמצאה טריפה כדמות נפל שהשיעור הוא שאינו שוהה שלושים יום ואז אינו בר קיימא), ולכן אמר רב חיסדא שאם הקדיש איבר שעושה את הבהמה טריפה חל ההקדש בכולה מפני שטריפה כוז חשיבא וכיבר שהנשמה תלויה בו כמו נבילה. ורבא סובר שטריפה חיה שנים עשר חודש ויש הבדל בין טריפה לנבילה, ולכן הוא מצריך שיקדיש איבר שעושהו נבלה. ובמקרה זה הסיקה הגמ' שרבא סובר כרבי אלעזר שבניטל הירך וחללו מטמא מחיים, הילכך נבילה כוז חשובה כמתה ואין הבדל ביניהם. ורב ששת חולק על רבי אלעזר וסובר שבניטל הירך אינה כמתה שהרי אינה מטמאת מחיים, ולכן הוא מצריך דוקא ראשו ולבו שהם איברים שבחסרונם בודאי שנחשבים מתה. ולפ"ז רצה המרכבת המשנה לומר שהרמב"ם בהלכות מעשה הקורבנות גבי הקדש פסק כרבא, ולא רצה להאריך ולומר שמדובר בהקדיש ירך וחללו, ולא דוקא ראש ולב, מפני שסמך עצמו על מה שכבר מבואר בהלכות אבות הטומאות (פ"ב ה"א), ויעו"ש שמפרש על דרך זו גם את הסוגיא של טומאת לידה.

אלא שלכאורה זהו דוחק גדול לומר שהרמב"ם נקט ראש ולב לאו דוקא וסמך עצמו על המבואר בהלכות אבות הטומאות, ואין זו דרך רבינו הרמב"ם.

גם בספר תמורת תודה על תמורה (יא ע"א) דן בפסק הרמב"ם, והעלה דרך חדשה בסברת הרמב"ם עצמו בלי ליישב את הסוגיא עצמה, והיינו שדין טריפה הוא דוקא מה שנקבע בתורה י"ח טרפות. ואע"פ שאפשר לרפא מצב זה, מ"מ כן נקבעו אלו הטרפות, וכל זה מבואר ברמב"ם (בפ"י מהל' שחיטה). אבל אם מקדיש איבר שהנשמה תלויה בו יש להתחשב בטבע, ואם יש למצב זה רפואה אין איבר זה נקרא איבר שהנשמה תלויה בו, ולכן הביא הרמב"ם רק את המקרים של חסרון לב וראש שבהם בודאי זהו מצב של מיתה. ולכאורה אין כל הבנה בדבריו, דמלבד שכאמור אין כל ישוב מהסוגיות, הנה מנין לו להתמורת תודה שמלבד מקרים אלו דהו ממש למיתה יש לכל השאר רפואה אפילו ניטל הירך ורוב חלל ויתר המקרים שבהם נעשית נבילה, והרי הרמב"ם מיקל לומר שאין הבהמה קדושה אם לא הקדיש לב או ראש, ולכן בפשטות כל דבריו תמוהים.

ובספר הר המוריה הלכות מעשה הקורבנות שם כתב לבאר בגמ' בתמורה שבאמת הרמב"ם אינו מפרש ברש"י שכונת רב ששת שמצריך דבר שהיא מתה בו דהיינו לב. מפני שחסרון לב אינו נקרא דבר שמתה בו, ואף לא הוא דבר שמתנבלת בו. אלא חסרון לב הוא מצב של טריפה. ולזה כיוון הרמב"ם במה שכתב גם לב וגם ראש, והיינו שהזכיר את שני הקצוות, מתה וטריפה. אלא שצייין שם לתשובות החכם צבי (סי' עז) שכתב שאי אפשר לחיות בלי לב, וכמו שפירש רש"י כאן, ולכן לא ניחא ליה לההר המוריה בדרך זו. והנה בענין זה כבר הארכנו בס"ד לעיל (סי' פד) והובאה שם מחלוקת הפוסקים האם קיימת אפשרות לחיים בלי לב וממילא חסרונו הוא רק טריפה, או שאין אפשרות כזאת והרי זה נבילה.

ובשו"ע (י"ד סי' מ) נפסק עפ"י התוס' בחולין (מב ע"א) שניטל הלב הוא טריפה, וצ"ע שלא הביאו שם את לשון רש"י בתמורה כאן, שלא רק שלא הוא טריפה אלא אפילו נבילה לא הוא, והרי זו מתה ממש, ואכתי צ"ע. (ועיין היטב בתשובות חקרי לב יו"ד סי' כז, ובתשובות שואל ומשיב מהדורא תנינא ח"ב סי' מו וח"ד סי' קח, וע"ע בתשובות משכנות יעקב יו"ד סי' י, ובכנסת הגדולה ובדעת תורה יו"ד סי' מ).

ובספר פירושים וחיידושים לבעל גידולי טהרה על תמורה נקט בפשטות דהא דנקט הרמב"ם ראשה ולבה הוא לאו דוקא, והראיה לזה שבהל' ערכין וחרמים (פ"ב ה"א, ופ"ב הי"ח) נקט ערך כבדי עלי, ודלא כהלחם משנה, יעו"ש. ובפשטות זה אינו מובן דמאי נפקא מינה בין ראשו ולבו לכבדו, ובנחסרו כל אלו הרי זה מת מיד, וצ"ע.

דאפשר דליכא יציאת נפש אלא עדיין הלב פועם, ויש גם נשמת רוח חיים באפיו, ומ"מ אין לו שם של חי וחיותו אינה חיות. ולפיכך צריך לומר שמה שמצינו בסוגיא ביומא (פה ע"א) שאם מצאו אדם שראשו מרוצץ מתחת גל שנפל עליו, שמחללים עליו את השבת ואף שאלו יהיו חיי שעה בלבד, מ"מ

המי נפתח עצמו העלה בפירוש הסוגיא כעין שיטת הרמב"ן והרשב"א שצינו לעיל, ולדעתו כמו באדם טריפה שהואיל ואנו רואים שאפשר לו לחיות לא הוי מת, ה"ה בניטל הירך וחלל שלו שיש לה דין של נבילה, מ"מ אע"פ שהיא עתידה למות הואיל ויש איוושהי מציאות חיים על המיתה ממש, על כן מצב זה לא נקרא מת ממש. וממילא ולד כזה ייחשב ולד לענין טומאת לידה, ולכן רק כשאין שום אפשרות חיים אז נחשבת הבהמה מתה, ולכן אם הקדיש איבר כזה אז שייכת התפשטות קדושה, ויעו"ש בדבריו איך שיישב את הסוגיות. ועיין גם ברש"ש בתמורה שמפרש עפ"י דרכו את כונת הגמ' שם, אבל עיקר יסודו שם הוא כעין דברי המי נפתח שלענין התפשטות הקדושה אין זה תלוי בשם טריפה או נבילה, אלא אם ע"י כך מתה או לא, עיי"ש.

ובאמת שעיקר יסודו כבר נכתב במאירי בנדה שם שכתב, זה שאמר קא מיפלגי בטריפה חיה, לא שעיקר המחלוקת בכך שאף כשתאמר אינה חיה ולד הוא. אלא אם נחלק בשיעור החיסרון המונעו מקריאת ולד. חד אמר עד הארכובה שכל שנולד מעיקרו כך אין שם ולד חל עליו ולרבי ינאי שם ולד עליו. ופולגנא דטריפה חיה ממילא נחלקו בה, לא שמחלוקת זו תלויה עליו, שאף אילו היה רבי ינאי סובר טריפה אינה חיה היה מזיק עד לנקוביו, ומכאן יראה לי לפסוק כדעת האומר עד לנקוביו, ולא אלא שגדולי המחברים (הרמב"ם) פסקוה עד טיבורו. ונראה שהם מסכימים לשיטתנו, שאילו היה הענין תלוי בטריפות היינו פוסקים עד לרכובה. וגדולי הדורות (במגיה ציין לבעל ההשלמה) פסקוה עד לארכובה ומטעם טריפה אינה חיה, ולא יראה לי כן, עכ"ל.

והעיקר העולה מכל האמור הוא שמצינו לענין הלכה, דאע"ג שלבמה חסר איבר והיא נחשבת נבילה, ויש בה גם דין של טומאת נבילה, מ"מ אינה נקראת מתה. וכמו כן נמצא לכאורה גם לענין טומאת מת, דאע"ג דמטמא טומאת מת כגון נשברה המפרקת ורוב בשר עמה וכיו"ב, מ"מ עדיין אינו נקרא מת ממש. וכמו שהבאנו לעיל את פירושו של רבינו גרשום מאור הגולה בתמורה שם, דכל זמן שמפרכסת אע"ג דהוי נבילה, מ"מ לא הוי מתה.

וכיוון שכן יש לחזור ולעייין בכל הנושא של קביעת זמן המוות, האם מכך שהאדם מטמא טומאת מת יש ללמוד גם לענין היתר רציחה או שאינו דומה. שהרי אפשר לומר שאע"פ שיש עליו טומאת מת, שהרי במקרה כזה בבהמה הוי נבילה, מ"מ עדין אינו נקרא מת לגמרי שהרי יש בו חיות מסויימת. ואע"פ שלענין טומאת מת לומדים זאת מפסוק שאינו מטמא עד אשר ימות וממילא אם אנו מטמאים הוי מת לגמרי, מ"מ התם כך קבלו חכמים שנשברה המפרקת ורוב בשר עמה וכן כל כיו"ב נקרא מת לענין טומאה, אך אין זה מחייב שייחשב מת גם לענין איסור רציחה. ועיין בסוגיא הגמרא בנדה (כג ע"ב – כד ע"א) דמבואר שם שדיניהם שווים. וכן במחלוקת רש"י והרמב"ם על הגמ' בסנהדרין (עח, א), וראה בזה בשו"ת חת"ם סופר (יו"ד סי' נב), ובחזון איש (יו"ד סי' ה סק"ב), ובשו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סי' רמג).

ויש להוסיף לפי צד הזה שלענין איסור רציחה – אע"פ שכמובן אין חיוב מיתה על רציחה זו, שהרי אפילו באדם טריפה אין חיוב על רציחה – אבל מ"מ איסור יש, ובפשטות זהו איסור תורה, וא"כ יש לדון אם ייתכן צד היתר בזה. אלא שאפשר לומר שמ"מ האדם נחשב מת לענין טומאה, וגם גבי האיסור אפשר לדחות שאע"פ שישנו איסור תורה, הרי איסור זה אינו עומד כנגד פיקוח נפש, שהרי בדרך כלל פיקוח נפש אינו נדחה מפני רציחה בגלל שאומרים מאי חזית דדמך סומק טפי (דהיינו, שדמו של האחד אינו אדום מרם השני), אבל במקרה זה שהנידון הוא אדם טריפה בודאי שאין את סברת מאי חזית. ואפילו לסברת הכסף משנה בשיטת הרמב"ם, דכך קיבלו חכמי ישראל שאין פיקוח נפש דוחה רציחה אפילו במקום שאין את סברת מאי חזית, מ"מ נראה שאיסור בזה אינו שייך כלל, וכבר הוזכרה לעיל סברת החזון איש דמצות הצלת חיי שעה הוי היא כשאר מצוות כנגד פיקוח נפש ונרחית מפניה (ראה בספרנו שו"ת יחל ישראל ח"ב סי' פד), וא"כ גם כאן ידחו חיי השעה מפני מצות פיקוח נפש.

המקרה שם אינו מדבר באופנים האמורים של הותז ראשו וכיו"ב, דאילו באופנים הללו נראה שלא רק שאין מחללים עליו את השבת, אלא גם לכתחילה משמע שמותר לגמור את מיתתו וכמו שנתבאר.

אלא שעדיין צריך לבאר מה החילוק בין מגוייד (שפירש הרמב"ם שם שהיינו שנחתכו וורידיו) וגוסס שמפורש במשנה שיש להם דין של חי, מהמקרה של הותזו ראשיהם ונשברה המפרקת וכו' שאינם בגדר חי.

והנה כתב הגר"א בספר אליהו רבא באהלות שם: "ואפי' מגוייד שאינו יכול לחיות עוד אינו מטמא, משום דדעתו צלול, ואפי' גוסס שאין דעתו צלול אינו מטמא משום שיכול עוד לחיות".

ומתבאר בדבריו שישנם שני דברים הקובעים את ההגדרה של חי וכל זמן שאחד מהם קיים, או שדעתו צלולה או שהוא יכול עוד לחיות, יש לו עדיין שם של חי. ברם אם ברור שאינו יכול עוד לחיות, וכן שאין דעתו צלולה, אדם זה לא נחשב חי². וזהו המקרה שנתכונה המשנה שהותז הראש. וצריך להוסיף ולפרש בדבריו, דאף חיי שעה אין כאן מפני שחיים אלו אינם נחשבים חיים כלל. וחיי שעה הם באופן של מגוייד וכיו"ב, דאע"פ שמיתתו הקרובה בטוחה מ"מ הוא נקרא עדיין חי. ברם יש להדגיש שבספר סדרי טהרות באהלות (דף טז ע"א) הוכיח מהתוס' ומהריטב"א ביבמות (קכ ע"ב) שם שאינם סוברים כהגר"א, עיין שם היטב.

והנה הובאה לעיל דעת החת"ם סופר שהאריך בדברים נמרצים כנגד האומרים שאין לסמוך לענין קביעת רגע המוות על הפסקת פעולת הנשימה, ולכן דרשו להלין את המתים כמה ימים עד שייראו בהם סימני עיכול הבשר. והחת"ם סופר דחה דבריהם וקבע באופן החלטי שדעת חז"ל היא לקבוע את זמן המיתה בזמן הפסקת פעולת הנשימה לחלוטין, עיין שם.

אלא שהרואה יראה שאין בדברי החת"ם סופר סתירה ליסוד העולה מדברי הגר"א, דאילו החת"ם סופר דן במצב של אחרי יציאת הנפש, שכיוון שפסקה הנשימה שוב אין מקום לחוש למציאות חיים. ואילו בנידון דידן, העולה מדברי הגר"א הוא להגדיר את המוות אע"פ שעדיין אין לפנינו יציאת הנפש, ואף על פי כן אדם זה אינו נחשב נפש.

ומעתה יש לדון באופן שאינו מבואר במשנה, דהיינו שלא הותז הראש ולא נשברה המפרקת, וכמו כן הוא אינו קרוע מגבו ואינו נחלק לשנים כפי המבואר בדברי הרמב"ם דלעיל, אלא המצב הוא שגופו שלם לפנינו, ורק לפי קביעת הרופאים ע"י בדיקות מוסמכות עפ"י הניסיון פסקה לחלוטין פעולת המוח, ודבר ברור הוא שמצב זה הוא אינו חוזר לחיים וגם אין בו

2. וכן פירש בדעת הגר"א הסדרי טהרות על אהלות שמצוין להלן. - העורך

דעה כלל, ולא רק שאין דעתו צלולה, וא"כ לפי פירוש הגר"א יוצא שאדם זה אינו נקרא חי כלל וממילא אין בהפסקת פעולת ההחייאה כל איסור של רציחה. וכמובן שהמדובר הוא שהבדיקות שנעשו הן מוסמכות, ללא כל צל של ספק, ופשוט.

ולפ"ז נמצא ששוב לא צריך להגיע לחידוש שהבאנו בספרנו שו"ת יחל ישראל (ח"ב סי' פד) העולה מפסק החזון איש, שיש להעדיף חיי עולם על חיי שעה, ואפי' אם הנידון הוא על שני בני אדם, דכאמור בכה"ג אין כאן אפי' חיי שעה. ועוד י"ל דאפי' אם מקרה זה נקרא חיי שעה, ומחללים עליו את השבת, מ"מ י"ל שאין חיוב על הריגתו, ודין זה הוא כדינו של עובר שמחללים שבת להצילו ואעפ"כ אין לאו בהריגתו. ולפיכך י"ל שבמקרה זה לא שייך לומר שאין מצילים אחד ע"י סיכון השני ('מאי חזית דדמך סומק טפי' וכו'), אלא כיוון שכאן אחד מהם הוא בספק חיי עולם בודאי שדמו סמוק יותר מדם השני שאין לו דין נפש. וכיוצא בזה כתב החזון איש על הרמב"ם (בפ"א מהל' רוצח ושמירת הנפש ה"ט) לענין עובר שמותר להורגו להצלת האם, עיין שם.

ולכאורה יש להוסיף עוד בדברי הגר"א שקבע לעיקר שני יסודות בהגדרת החיות, שהתנאים הם שהאדם יכול לחזור לחיות, ושיש בו דעת. וא"כ יוצא שהחיות תלויה בדעת, ואכן משכן הדעת הוא במוח, וכיוון שניטלה מן האדם הדעת, א"כ זהו המצב שבו אין חיים במוח, ולכן סובר הגר"א שהאדם אינו נקרא חי, וכמובן שמדובר שמתקיים גם התנאי השני, שמיתתו בטוחה. וזהו המקרה שמגדירים היום הרופאים את מצב הנזק במוח, שהאדם אינו במצב של דיעה, וזהו מצב בלתי הפיך, וממילא מיתתו בטוחה, וא"כ לכאורה הגדרת הגר"א מתאימה למה שקרוי היום מוות מוחי, וכמובן בתנאי שהנזק הוא ודאי³.

ובעיקר פירוש הגר"א יש להוסיף הסבר, דהנה איתא במשנה ביבמות (קב ע"א) כך: "אין מעידים (על מת, גבי היתר נישואין לאשה שמת בעלה) אלא עד שתצא נפשו ואפי' ראוהו מגוייד (רש"י, מנותח ומלא פצעים וחבורות חרב) וצלוב והחיה אוכלת בו". ובגמ' שם (קכ, ב) איתא: "למימרא דמגוייד חשיב חי והלא הדין הוא שאדם אינו מטמא עד שתצא נפשו אפי' מגוייד ואפי' גוסס, ומשמע שאמנם עדיין אינו מטמא אבל חי כבר אינו. אמר אביי לא קשיא הא ר"ש בן אלעזר הא רבנן, דתניא מעידים על המגוייד ואין מעידים על הצלוב, ר' שמעון בן אלעזר אומר אף על המגוייד אין מעידים מפני שיכול לכוות ולחיות וכו'", ועיין שם בהמשך הגמ'.

3. ראה עוד: ד"ר מרדכי הלפרין, "האם מותרת השתלת לב ע"פ ההלכה?", ספר אסיא ה' (מכון שלזינגר, 1986) עמ' 79-55. -- העורך.

מפורש א"כ בגמ' שבמציאות מגוייד אינו חי, ואין אפי' מיעוט לחיים, ומ"מ כל זמן שלא יצאה נפשו הוא נחשב עדיין חי. ומובן איפוא מה שהוסיף כאן הגר"א שהטעם הוא משום שדעתו צלולה, ומ"מ פשוט שחיות זו נחשבת כחיות של חיי שעה בלבד. וראה כעין זה גם בגמ' בגיטין (ע ע"ב) לענין שחט בו שני סימנים או רוב שנים, דאע"ג דעדיין חי הוא מ"מ סופו למות, ומבואר שם דאכתי בר דעת הוא אלא שמיתתו בטוחה וזה הוא כמו מגוייד, וזה נחשב חיי שעה.

ולעומת זאת לענין גוסס מצינו שאע"פ שאין דעתו צלולה, הרי באמת ישנו מיעוט לחיים. ונראה עוד יותר דענין המיעוט לחיים אינו רק טעם בגלל המיעוט גרידא, אלא עצם הדבר שיש מיעוט שהם לחיים מורה לנו שאף באותו אדם הגוסס שנראה שהוא מהרוב, ג"כ אין מצבו בגדר נזק בלתי הפיך, ומטעם זה גופא אנו אומרים שהגוסס הרי הוא כחי. ועל כרחק גם מה שאין דעתו צלולה, אין בזה נזק בעיקר המח, אלא שבמציאות בגלל מצבו דעתו משובשת, ועל כן פשוט שהוא כחי לכל דבריו.

אמנם בעיקר דין גוסס אם הוא נחשב בר דעת או לא, יעוין בשו"ע אבן העזר (סי' קכא ס"ז) שהרי הוא כחי ויכול לגרש. וכן יעוין במשנה בערכין (ו ע"ב) האומרת, הגוסס והיוצא להירג וכו' ר' יוסי אומר נודר ומעריך ומקדיש ואם הזיק חייב, וא"כ גם לגוסס יש את כל הדינים של אדם חי. ויעוין בספרנו שו"ת יחל ישראל (ח"ב סי' פז) שהבאנו בדבר מחלוקת ראשונים, דהנה בתוס' בקידושין (עח ע"ב) וברא"ש בקידושין (פרק עשרה יוחסין סי' טז) דמבואר בדבריהם שהגוסס נקרא בעל דעה צלולה. אבל ברמב"ם (פ"א מהל' ערכין הי"ג-יד, וראה בביאור המשנה למלך שם), משמע שכל דיני המשנה בערכין היינו ביוצא ליהרג בלבד ולא בגוסס, ויעוין ברדב"ז ובלחם משנה שם. (וראה בספר לחם שמים להגאון יעבץ על המשניות בערכין שם, וכן בהגהות ר"ש טויביש על ערכין ד ע"א, ובספר גט פשוט סי' קכב ס"ק כא, ובקצות החושן סי' קפח, ובמתנה אפרים הל' זכיה ומתנה סי' טז, ובמרחשת ח"ב סי' י אות ד, ועיין בספרנו שם).

ויש מקום לחזור ולהודיע שאע"פ שנראה שיש ללמוד מדברי הגר"א גדר בקביעת זמן המוות, מ"מ אין לקבוע בזה מסמרות, וצריך לחזור ולהתיישב בדבר, וח"ו לעשות מעשה בלי הסכמת גדולי ההוראה כי בדיני נפשות עסקינן. ולא באתי בדברים אלו אלא כהצעה לדיון הלכתי לפני חכמי ישראל שליט"א, ולפני ה' יתברך נתפלל שלא ניכשל בדבר הוראה.

מקור: אסיא נג-נד, עמ' 47-32, 1994

שו"ת יחל ישראל, חלק ב' סי' פה-פו, בעריכה מחודשת